

LAWA VAKATUTUTAKI NI VEISAU NI YAVUNIVAKAVULEWA 2026

Na iDusidusi Rawarawa me Kilai Kina

VAKAMACALA TAUMADA

NA CAVA E A RAILESUVI KINA NA YAVU NI-VAKAVULEWA NI 2013?

Na Yavunivakavulewa e yavu bibi ni ivakarau ni veiliutaki ni noda Matanitu e Viti.
E vakamacalataka na nodra cakacaka na veitabana vakamatanitu, na kena taqomaki na dodonu ni lewenivanua, kei na sala e rawa ni dusia na noda toso ki liu ena gauna mai muri.
Ena veiyabaki sa oti, e levu na lewenivanua, isoqosoqo vakavanua, iliuliu vakavanua, isoqosoqo vakalotu, daunivakasala vakalawa kei na veisoqosoqo ni lewenivanua era sa vakaraitaka na nodra duidui vakasama me baleta na Yavunivakavulewa ni 2013.
Eso era nanuma ni so na tikina ni Yavunivakavulewa e sa vinaka tiko, ka dodonu me maroroi.
Ia, eso tale era nanuma ni tiko na veika e rawa ni vakavinakataki, veisautaki se vakaukauwataki, me salavata kei na veisau ni noda bula kei na gagadre ni lewenivanua e Viti.
E dua na kauwai levu e dau kau cake, sai koya ni Yavunivakavulewa ni 2013 e sega ni vakarautaki mai vei ira na lewenivanua e Viti.
Na Mataveilewai Cecere Duadua, e a vakabibitaka talega na kauwai oqo ena nona vakatulewa ena ika 29 ni Okosita, 2025, ni a dikeva na taro e a vakauta yani na Bose Yaco me baleta na lawa ni kena veisautaki na Yavunivakavulewa ni 2013.
O koya gona, e a tauyavutaki kina na Matabose ni Railesuvi ni Yavunivakavulewa, me veitalanoa kei ira na lewenivanua e Viti, ka dikeva se gadrevi me vakayacori eso na veisau ena Yavunivakavulewa.
E a sikova na Matabose na veiyasai Viti, ka ciqoma na nodra ivakamacala volai na lewenivanua, ka rogoca talega na nodra vakasama na tamata yadua, veisoqosoqo kei na veitikotiko ena noda vanua.
Ni oti na kena rogoci ka dikevi na veivakasama oqo, e a vakarautaka na Matabose e dua na ripote me baleta na veika e kunea kei na veisau e vakatututaka, me qai dikeva na Matanitu.
E a vakauta vata talega na Matabose kei na nona ripote e dua na ivola ni Yavunivakavulewa vou e vakatututaki, me dikevi ka vakasamataki.

NA CAVA E SA VEISAUTAKI KINA NA YAVUNI-VAKAVULEWA E A VAKARAUTAKA NA KOMISI-NI NI RAILESUVI NI YAVUNIVAKAVULEWA?

Na Yavunivakavulewa e a vakarautaka na Komisini ni Railesuvi ni Yavunivakavulewa, e sega ni nakiti me sa ivola iotioti ni Yavunivakavulewa vou.
Ni sa ciqoma na Matanitu na ripote ni Komisini, e a qai railesuva vakavinaka na veika e vakatututaki, ka vakasamataka talega na veika e baleta na lawa, ilavo, veiqaravi vakamatanitu kei na ituvatuva ni Matanitu.
E a ciqoma na Matanitu e levu na vakatutu ni Komisini.
Ia, ena so na tikina, e a vakatututaka na Matanitu eso tale na sala duidui me muri.
Na veisau oqo e vakayacori ni oti na kena vakasamataki na veika oqo:

- Na sala e rawa ni vakayagataki kina na veisau oqo.
- Na ilavo ena vakayagataki kei na kena rawa ni qaravi tiko ena dua na gauna balavu.
- Na lawa kei na ituvatuva ni Yavunivakavulewa sa tu rawa.
- Na kena maroroi na sautu, tudei kei na kena tomani tiko na veiqaravi ena noda vanua.
- Na veika e gadrevi me qaravi vinaka kina na veiqaravi vakamatanitu.
- Na so tale na vakatutu kei na ituvatuva ni Matanitu e a kau cake ena gauna ni railesuvi.

O koya gona, na Lawa Vakatututaki ni Veisau ni Yavunivakavulewa 2026, se na Yavunivakavulewa vou e vakatututaki ka sa tiko oqo ena Paralimedi, e duidui ena so na tikina mai na ivola taumada e a vakarautaka na Komisini.
Na veitalanoa kei na lewenivanua e vakayacori tiko oqo, e solia vei kemuni na galala mo ni wilika ka vakasamataka na Yavunivakavulewa vou e vakatututaka na Matanitu.
Oqo talega na gauna mo ni vakaraitaka kina na nomuni vakasama, se veiganiti na veisau e vakatututaki, se tiko eso tale na ka e dodonu me vakavinakataki.

NA CAVA NA ITUVATUVA NI KENA CAKA-CAKATAKI NA LAWA?

Na Lawa Vakatututaki ni Veisau ni Yavunivakavulewa 2026 e dodonu me muria e vica na itagede ni veivosaki, railesuvi kei na veivakadonui ni bera ni rawa ni yaco me lawa.

MATAI NI TAGEDE – Na iMatai ni Wiliki

A sa vakacurumi vakadonui na Lawa Vakatututaki ena Palimedi, ka sa tabaki talega me rawa ni ra wilika ka vakasamataka na lewenivanua.

KARUA NI TAGEDE – Na iKarua ni Wiliki

A sa veivosakitaki na Lawa Vakatututaki ena Palimedi, wiliki ena ikarua ni gauna, ka sa vakayacori talega na veidigidigi me baleta.

KATOLU NI TAGEDE – Railesuvi mai na Komiti Digitaki ni Palimedi

Na Lawa Vakatututaki ena qai soli vua e dua na Komiti Digitaki ni Palimedi me railesuva.
Na Komiti oqo ena dikeva vakavinaka na Yavunivakavulewa vou e vakatututaki, ka veitalanoa kei ira na lewenivanua kei na veitabana e vauci ena veisau oqo.
Ni sa oti na kena railesuvi, ena qai vakarautaka na Komiti na kena ripote me kau lesu ki na Paralimedi.

KAVA NI TAGEDE – Na iKatolu ni Wiliki

Ena qai veivosakitaka tale na Paralimedi na veika e tiko ena Lawa Vakatututaki.
E rawa ni vakatututaki eso na veisau ka dikevi vakavinaka, ni bera ni vakayacori na veidigidigi iotioti me baleta na Lawa Vakatututaki.

KALIMA NI TAGEDE – Na Veidigidigi Raraba ni Lewenivanua

Step 5 – Referendum
Kevaka e tokona na Yavunivakavulewa vou e vakatututaki e rua na ikatolu ni lewe ni Palimedi, ena qai kau vei ira na lewenivanua e Viti me ra vakatulewataka ena dua na veidigidigi raraba..
Ena veidigidigi oqo, era na soli kina na galala o ira na lewenivanua era sa volayaca me ra veidigidigi, me ra vakatulewa vakadodonu se ra duavata me vakadonui na Yavunivakavulewa vou e vakatututaki, se sega.

KAONO NI TAGEDE – Gauna esa na vakayagataki kina na Yavunivakavulewa Vou

Kevaka e vakadonui na Yavunivakavulewa vou ena veidigidigi raraba, ka sa vakayacori kece na veika e gadrevi ena lawa, ena qai sainitaka na Peresitedi na Yavunivakavulewa vou.
Ena qai tekivu vakayagataki na Yavunivakavulewa vou me vaka na ituvatuva ni kena tekivu vakayagataki e vakarautaki ena Lawa Vakatututaki.
Na tikinisiga e vakatututaki me tekivu vakayagataki kina na Yavunivakavulewa vou, sai koya na ika 31 ni Maji, 2028.

TEKITEKIVU NI YAVUNIVAKAVULEWA

iKau

Na Yavunivakavulewa e nodra na lewenivanua kece e Viti.
Na iKau, e vakamacalataka na noda itukutuku makawa, na keda ivakatakilakila vakamatanitu kei na veika bibi eda vakabauta ka rokova vakatautauvata.
Na ivakatekivu ni Yavunivakavulewa ni 2013 e vakadinadinataki ira na lewenivanua e Viti, na nodra tautauvata na lewenivanua kece, kei na Yavunivakavulewa me lawa cecere duadua ni noda vanua. E vakaraitaka talega na veika era yalataka na lewenivanua me ra muria ka taqomaka.
Na ivakatekivu vou e vakatututaki e tomana na yavu oqo, ka vakabibitaka talega na noda itukutuku makawa, na veisau sa lako curuma o Viti kei na kena tarai cake na noda Yavunivakavulewa ena veiyabaki sa oti.
E kena inaki me ra vakila na lewenivanua kece ni ra tiki bibi ni noda vanua, ena kena vakadinadinataki na nodra cau na veimataqali lewenivanua ena kena tara kei na kena vakatorocaketaki o Viti.
E vakabibitaka talega na noda duidui ena itovo vakavanua, lotu, vosa kei na ivakarau ni bula, ka sa tiki bibi ni keda ivakatakilakila vakamatanitu.
E vakadinadinataka talega na veika bibi eda na vakamuria ena noda toso ki liu, ka vakadinadinataka na Kalou me ivakadinadina ni nodra yalayala na lewenivanua me ra rokova ka taqomaka na Yavunivakavulewa.

Na cava e bibi kina?
Na ivakatekivu vou e vakatututaki oqo:
- E vakadinadinataka na noda itukutuku makawa kei ira na kawa taumada era a mai vakaitikotiko ena noda veiyanuyanu.
- E vakadinadinataki ira na veimataqali lewenivanua era sa vakaitikotiko e Viti, kei na nodra cau ena kena tara kei na vakatorocaketaki na noda vanua.
- E marautaka ka rokova na noda duidui ena itovo vakavanua, vosa, ivakarau ni bula kei na lotu.
- E vakadeitaka tale na noda yalayala me ra tautauvata na lewenivanua kece, me taqomaki na dodonu ni tamata, me muri na lewadodonu, na veiliutaki vakademokarasi kei na lawa.
- E vakaukauwataka na duavata ena kedra maliwa na lewenivanua kece e Viti.

WASE 1: NA MATANITU KEI NA YAVU NI NODA VANUA

Na cava e tukuni ena wase oqo?
Na wase oqo e vakatututaka me vakayagataki na yaca itaukeinivanua o Viti ena Yavunivakavulewa, me vakatakilai kina na kawa taumada ni noda vanua, kei na nodra veiwekani kei na vanua, nodra itovo vakavanua kei na nodra veiliutaki vakavanua.
Ia, na yaca Fijian ena tiko ga me yaca ni lewenivanua kece e Viti, se mani duidui na nodra kawa, lotu se vanua era cavutu mai kina.
E vakatututaki talega me vakadinadinataki na Lotu Vakarisito kei na itovo vinaka ni vuvale me tiki ni yavu bibi ni noda vanua.
Oqo e vakaraitaka na itavi levu ni Lotu Vakarisito ena kena tara ka vakatorocaketaki na noda vanua ena veiyabaki sa oti.
Ia, e sega ni kena ibalebale ni na vakalailaitaki na dodonu ni so tale na lotu. Na galala ni vakabauta ena taqomaki tiko ga, ka na tawasei tikoga na lotu mai na Matanitu.
Na cava e bibi kina?
Na veisau oqo e kena inaki me matata vinaka na kedra ivakatakilakila na itaukeinivanua o Viti, ka me ra tautauvata tikoga na lewenivanua kece ena nodra dodonu vakalewenivanua.
Na kena vakadinadinataki na Lotu Vakarisito e vakaraitaka na kena itavi ena noda itukutuku makawa. Ia, na lotu kei na vakabauta kece era na rokovi ka taqomaki tiko ga.
E vakabibitaki talega na vuvale, baleta ni vuvale kaukauwa e vukea na duavata ni noda veitikotiko, na nodra qaravi na lewenivanua kei na bula vinaka ni noda vanua.

Na taro me baleta na nomuni rai?
1. Oni duavata beka me vakayagataki na yaca itaukeinivanua o Viti ena Yavunivakavulewa?
2. E dodonu beka me tiko ga na yaca Fijian me baleti ira na lewenivanua kece e Viti?
3. Oni duavata beka me vakadinadinataki na Lotu Vakarisito kei na itovo ni vuvale me tiki ni yavu bibi ni noda vanua?
4. Na cava tale oni nanuma me veisautaki se vakavinakataki?

WASE 2: NA DODONU NI LEWENIVANUA

Na cava e tukuni ena wase oqo?
Na wase oqo e vakatututaka me vakaukauwataki na kena taqomaki na dodonu ni tamata ena Yavunivakavulewa.
E vakamatatataki kina na gauna e rawa ni vakaiyalayalataki kina eso na dodonu ni tamata.
Kevaka e gadrevi me vakaiyalayalataki e dua na dodonu, e dodonu me vakayacori ena lawa, ka me dua na vuna vinaka, dodonu ka veiganiti ena dua na matanitu e muria na bula galala ni veiliutaki.
E gadrevi talega me ra vakamacalataka vakavinaka na Matanitu kei na Palimedi na vuna e vakarautaki kina e dua na lawa e vakaiyalayalataki kina na dodonu ni tamata.
E vakabibitaki talega ena wase oqo na nodra taqomaki na gone mai na veivakacacani, ivalavala kaukauwa kei na nodra vakayagataki vakatani.
Ia, e vakatara tiko ga na nodra vakadodonutaki na gone ena ivakarau e vakalawa, yalomatua ka sega ni sivia na kena dodonu, ka me dau vakaliuci na vinaka ni gone.
Na cava e bibi kina?
Na veisau oqo e kena inaki me taqomaki vinaka cake na dodonu kei na galala ni lewenivanua.
E kena inaki talega me ra saumitaro na Matanitu kei ira era vakatulewa ena veika era cakava.
Ni bera ni vakaiyalayalataki e dua na dodonu, e dodonu me dikevi vakavinaka se gadrevi dina na vakaiyalayala oya, se tiko beka e dua tale na sala e rawa ni muri ka sega ni vakalailaitaka vakalevu na dodonu ni tamata.
E dua talega na ka bibi ena wase oqo na nodra taqomaki na gone.

Na taro me baleta na nomuni rai?
1. Oni duavata beka kei na ivakarau e vakatututaki me baleta na vakaiyalayala ni dodonu ni tamata?
2. E sa rauta beka na veitaqomaki e vakarautaki?
3. Na cava na nomuni rai me baleta na nodra taqomaki kei na nodra vakadodonutaki na gone?
4. Na cava tale oni nanuma me vakavinakataki?

WASE 3: NA QELE, NA VEIKA BULA TU WAVOLITI KEDA KEI NA DODONU VAKAILAWALAWA

Na cava e tukuni ena wase oqo?
Na wase oqo e baleta na taqomaki ni qele, na iyau bula ni noda vanua, na veika bula wavoliti keda kei na dodonu vakailawalawa.
E vakatututaki kina na veika oqo:
- Me qaravi vakavinaka na noda qele kei na noda iyau bula, me rawa ni ra vakayagataka talega na noda kawa ena gauna mai muri.
- Me taqomaki na veimataqali ka bula kei na vanua e bibi me baleta na noda ituvaki ni bula.
- Me dau veitalanoa na Matanitu kei ira na le wenivanua ni bera ni vakayacori eso na cakacaka. Ena cakacaka lelevu, me kerei taumada na nodra veivakadonui na lewenivanua, ni oti na kena vaka macalataki vinaka vei ira na veika e nakiti, ka me ra galala ni vakatulewa.
- Me tiko na dodonu ni tamata yadua me bula ena dua na vanua savasava ka bulabula.
- Me vakadinadinataki ka taqomaki na nodra dodonu vakavanua na itaukei ni qele kei na nodra dodonu ena iyau bula ni vanua.
- Me taqomaki na dodonu ni nodra qele na iTaukei, kai Rotuma kei ira na Banaban.
- Me vakadinadinataki na noda vosa vakavanua kei na lawa vakavanua.
- Me taqomaki na itovo vakavanua, noda iyau vaka vanua kei na veivanua e bibi ena noda itukutuku makawa kei na noda bula vakavanua.

Na cava e bibi kina?
Na qele, na noda itovo vakavanua kei na iyau bula e bibi sara ena noda bula kei na noda ivakatakilakila vakavanua.
Na veika oqo e bibi talega ena kena vakatorocaketaki na noda vanua ena gauna mai muri.
Na wase oqo e saga me vakatautauvatataki na kena taqomaki na noda vanua kei na veika bula, na nodra dodonu vakavanua na lewenivanua, kei na kena vakatorocaketaki na noda bula vakailavo.
E kena inaki talega me maroroi na veika oqo, me yaga vei keda ena gauna oqo kei ira talega na noda kawa ena gauna mai muri.

Na taro me baleta na nomuni rai?
1. E sa rauta beka na veitaqomaki e vakatututaki me baleta na qele?
2. E dodonu beka me vakacurumi ena Yavunivakavulewa na dodonu me bula ena dua na vanua savasava ka bulabula?
3. E veiganiti beka na kena vakatautauvatataki na vaka torocaketaki ni vanua kei na kena taqomaki na veika bula?
4. Na cava tale oni nanuma me veisautaki se vakavinakataki?

WASE 4: NA PALIMEDI

Na cava e tukuni ena wase oqo?
Na wase oqo e vakatututaka eso na veisau lelevu ena ituvatuva ni Palimedi kei na ivakarau ni veidigidigi e Viti.
E vakatututaki me sa rua na Vale ni Bose:
- Na Palimedi mera lewe 55.
- Na Seneti, mera lewe 23.

Na lewe 55 na lewe ni Palimedi, sai koya na iwiliwili e vakatututaki me tekivu kina na Matabose e ra.
Ia, na iwiliwili ni idabedabe kei na kena wasei ena veiyasana ni veidigidigi e rawa ni veisau ena gauna mai muri.
Na Matabose ni Yavunivakavulewa kei na Matabose ni Veidigidigi erau na dikeva na iyalayala ni veiyasana ni veidigidigi kei na iwiliwili ni tamata, kei na so tale na ka e gadrevi me vakadeitaki kina na nodra matataki vinaka na lewenivanua.
Kevaka e dua na veisau e vakatututaki, ena gadrevi me vakayacori ena dua na lawa volai.
Ia, na veiyanuyanu me vaka o Rotuma, Yasawa, Kadavu, Lomaiviti kei Lau, ena tiko ga na nodra yasana vakatabakidua ni veidigidigi.
Oqo me vakadeitaki ni ra na tiko ga na nodra mata na lewenivanua ni veiyanuyanu ena Paralimedi, se mani veisau na iwiliwili ni idabedabe se na iyalayala ni veiyasana ni veidigidigi.
E vakatututaki talega e dua na ivakarau vou ni veidigidigi, ka vakatokai na Mixed Member Proportional (MMP).
Na ivakarau oqo e semata vata e rua na sala ni nodra digitaki na lewe ni Palimedi.
E dua, era na digitaka na lewenivanua na nodra mata mai na nodra yasana ni veidigidigi.
Kena ikarua, eso tale na lewe ni Palimedi era na digitaki mai na lisi ni veipati vakapolitiki, me salavata na idabedabe era rawata kei na levu ni veitokoni se na digidigi era ciqoma.
E vakatara talega na ivakarau oqo me ra rawa ni veidigidigi na matavakaturi era sega ni lewe ni dua na pati vakapolitiki, ena nodra yasana ni veidigidigi.
Na cava e bibi kina?
Na ivakarau vou oqo e kena inaki me rawa ni ra kila vakavinaka na lewenivanua na nodra mata ena Palimedi.
E rawa talega ni ra taroga na nodra mata me baleta na cakacaka e qarava kei na nona itavi vei ira.
E saga talega me ra rawata na veipati vakapolitiki na iwiliwili ni idabedabe e salavata kei na levu ni digidigi era rawata.
Na kena vakalesui tale na Seneti ena vakarautaka e dua tale na sala me dikevi vakavinaka kina na lawa ni bera ni vakadonui.
Oqo e rawa ni vakaukauwataka na kena railesuvi na lawa kei na nodra saumitaro na lewe ni Palimedi.
Na nodra tiko talega na mata ni veiyanuyanu ena Palimedi e vakadeitaka ni na rogoci vakadodonu na d modra na lewenivanua era tiko ena veiyanuyanu.
Na kena inaki raraba me vinaka cake na nodra matataki na lewenivanua, me dodonu cake na macala ni veidigidigi, ka me kaukauwa cake na veidikevi ni vakatulewa ena Palimedi.

WASE 5: NA VEILIUTAKI NI MATANITU

Na cava e tukuni ena wase oqo?
Na wase oqo e baleta na Peresitedi, Vukevuke ni Peresitedi, Paraiminisita, Boseyaco kei na Vu-ni-Lawa.
E vakatututaki kina na veika oqo:
- Me vakalesui tale na itutu ni Vukevuke ni Peresitedi.
- Me rau lesi na Peresitedi kei na Vukevuke ni Peresitedi mai na Bose Levu Vakaturaga, ni oti na veivosaki kei na Paraiminisita.
- Me va na yabaki na gauna ni nodrau veiqaravi na Per esitedi kei na Vukevuke ni Peresitedi, ka rawa ni rau lesi tale vakadua.
- Me vakamatatataki vinaka cake na kaukauwa kei na ita vi ni Peresitedi.
- Me tiko na galala ena kena vakatulewataki na iwiliwili ni lewe ni Bose Yaco.

Na cava e bibi kina?
Na wase oqo e kena inaki me vakavinakataki na kena tomani tiko na veiqaravi ena Valenivolavola ni Peresitedi.
E saga talega me vakaukauwataki na kena tawasei na kaukauwa kei na itavi ni veiliutaki ena Matanitu, ka me matata vinaka na lawa e baleta na nodra veiqaravi na iliuliu ni Matanitu.

Na taro me baleta na nomuni vakasama
1. Oni duavata beka me vakalesui tale na itutu ni Vukevuke ni Peresitedi?
2. Oni duavata beka kei na ivakarau e vakatututaki me rau lesi kina na Peresitedi kei na Vukevuke ni Peresitedi?
3. E bibi beka me tiko na galala ena kena vakatulewataki na iwiliwili ni lewe ni Bose Yaco?
4. Na cava tale oni nanuma me vakavinakataki?

WASE 9: ROTUMA

Na cava e vakamacalataki ena wase oqo?
Na wase oqo e vakadinadinataka na veiwekani makawa ka duatani e tiko ena kedrau maliwa o Viti kei Rotuma.
E vakatututaki ena Yavunivakavulewa vou:
- Me dua na wase vakatabakidua e baleti Rotuma.
- Me kilai na duatani ni nodra ivakatakilakila, itukutuku makawa kei na nodra isoqosoqo vakavanua na kai Rotuma.
- Me kilai na Rotuma Island Council.
- Me taqomaki na nodra itovo vakavanua, vosa kei na nodra iyau vakavanua.
- Me ra matataki na kai Rotuma ena veitabana bibi ni matanitu.
- Me taqomaki na lawa e baleta na nodra dodonu kei na nodra gagadre na kai Rotuma.

Na cava e bibi kina?
Na wase oqo e kena inaki me vakaukauwataka na veiwekani makawa ena kedrau maliwa o Viti kei Rotuma.
E saga talega me taqomaki na nodra ivakatakilakila na kai Rotuma, ka me ra tomana tiko ga na nodra vakaitavi ena veika e baleta na noda matanitu.
Na taro me baleta na nomuni vakasama
1. Oni duavata beka me dua na wase vakatabakidua e baleti Rotuma ena Yavunivakavulewa?
2. E sa rauta beka na veitaqomaki e vakatututaki?
3. Na cava tale oni nanuma me vakacurumi me taqomaki kina na dodonu kei na gagadre ni kai Rotuma?

WASE 10: NA ILAVO E RAWA MAI KEI NA VEIKA VAKAILAVO

Na cava e vakamacalataki ena wase oqo?
Na wase oqo e maroroya tiko e vuqa na lawa ena Yavunivakavulewa me baleta na kena qaravi na ilavo ni matanitu.
E vakatututaki talega me tauyavutaki e dua na Matabose ni Isau kei na Veika e Dodonu me Ra Ciqoma na Vakailesilesi, se Salaries and Benefits Commission.
Na Matabose oqo ena cakacaka vakataki koya, ka na qarava na kena railesuvi na isau kei na veika tale eso era ciqoma na vakailesilesi vakamatanitu era vakatabakiduataki.
Na kena inaki me vakadeitaki ni dodonu ka matata na kena vakatulewataki na isau ni vakailesilesi, ka me kua ni vakayagataki kina na veivakauqeti vakapolitiki.

Na cava e bibi kina?
E kena inaki me maroroi na dina, matata kei na lewadodonu ena kena vakayagataki na ilavo ni matanitu.
E saga talega me vakalailaitaki na veivakauqeti vakapolitiki ena vakatulewa me baleta na nodra isau na vakailesilesi.

Na taro me baleta na nomuni rai?
1. Oni duavata beka me tauyavutaki na Salaries and Ben efits Commission?
2. E sa veiganiti beka na lawa kei na ituvatuva me vakade itaki kina na kena qaravi vakadodonu na ilavo ni matanitu?
3. Na cava tale oni nanuma me vakavinakataki?

WASE 11: NA IVAKARAU DODONU NI VEIQARAVI

Na cava e vakamacalataki ena wase oqo?
Na wase oqo e vakatakila na ivakarau dodonu e dodonu me ra muria na vakailesilesi vakamatanitu.
E okati kina:
- Me ra kua ni vakaitavi ena dua na vakatulewa e rawa ni yaga vakataki ira se yaga vei ira na nodra lewe ni vuvale kei na wekadra.
- Me ra cakacaka ena dina, lewadodonu kei na sega ni veivakaduiduitaki.
- Me ra kua ni vakayagataka na nodra itutu vakamatanitu me rawati kina na nodra tubu vakataki ira.
- Me ra cakacaka ena ivakarau e rawa ni ra vakabauti kina mai vei ira na lewenivanua.

Na cava e bibi kina?
Na wase oqo e kena inaki me vakaukauwataka na dina, lewadodonu kei na nodra saumitaro na vakailesilesi ena nodra veiqaravi.
Na ivakarau taumada ni veiqaravi dodonu ena vakacurumi ena Yavunivakavulewa. Ia, na kena ivakamacala matailalai kei na sala me vakamuri kina ena qai vakarautaki ena so tale na lawa.
Oqo ena solia vei Paralimedi na galala me vakavinakataka na lawa oqo ena veigauna e gadrevi kina.
E duidui oqo mai na Yavunivakavulewa ni 2013, ka tukuna ga me dua na lawa e vakarautaki me baleta na ivakarau ni veiqaravi dodonu.

Na taro me baleta na nomuni rai?
1. E veiganiti beka na ivakarau ni veiqaravi e vakatututa ki?
2. E dodonu beka me vakamacalataki vakamatailalai cake ena Yavunivakavulewa?
3. Na cava tale ena rawa ni vakaukauwataka na nodra sau mitaro na vakailesilesi ena nodra veiqaravi?

WASE 12: NA VEITABANA E RA TU VAKATAKI IRA-
Na cava e vakamacalataki ena wase oqo?
Na wase oqo e vakarautaka na ituvatuva me baleti ira na Komisini kei na veitabana vakamatanitu e dodonu me ra cakacaka vakataki ira, me vaka e vakarautaka na Yavunivakavulewa.

Eso na veisau e vakatututaki:
- Me ratou lewe tikoga ni Constitutional Offices Com mission na Prime Minister, Attorney-General kei na iLiuliu ni To ni Veisaqa. Oqo me rawa ni rau vakaitavi ruarua na Matanitu kei na To ni Veisaqa ena nodra dig itaki na vakailesilesi bibi, me vaka na Kovana ni Re serve Bank, Komada ni RFMF, Komisina ni Ovisa kei na Auditor-General.
- Me vakadeitaki na nodra tomana tiko na veiqaravi na Komisini kei na vakailesilesi era sa tu rawa ena ruku ni Yavunivakavulewa, na nodra galala ni veiqaravi kei na balavu ni nodra gauna ena itutu.
- Me tauyavutaki tale na Valenivolavola ni Ombudsman, me rogoci kina na kudru kei na leqa e baleta na veiqar avi vakamatanitu.
- Me tautauvata na lawa e baleti ira na Komisini kei na veitabana e cakacaka vakataki ira, me vaka na nodra digitaki na vakailesilesi, na veika e dodonu me ra rawa ta, na balavu ni nodra veiqaravi, na nodra kau tani mai na itutu kei na nodra itavi.

Na cava e bibi kina?
Na vatutuvou oqo e kena inaki me vakaukauwataki na nodra saumitaro na veitabana vakamatanitu, ka me matata vinaka na nodra itavi.
E saga talega me ra rawa ni kila ka raica na lewenivanua na ivakarau ni nodra veiqaravi na veitabana ni matanitu.
Na taro me baleta na nomuni rai?
1. Oni duavata beka me tautauvata na lawa e baleti ira na Komisini kei na veitabana e cakacaka vakataki ira?
2. Oni duavata beka me vakalesui tale na Valenivolavola ni Ombudsman?
3. Na cava tale oni nanuma me vakavinakataki?

WASE 13: NA KAUKAUWA NI MATANITU ENA GAUNA NI LEQA TUBUKOSO

Na cava e vakamacalataki ena wase oqo?
Na wase oqo e vakamacalataka na sala me kacivaki ka qaravi kina e dua na ituvaki ni leqa tubukoso ena noda vanua.
E vakatututaki kina:
- Me rawa ni kacivaka na Kebineti e dua na ituvaki ni leqa tubukoso, ena vakatutu mai na National Security Council.
- Me railesuva ka vakadonuya vakatotolo o Paralimedi na kacivaki ni leqa tubukoso.
- Me rawa ni veisautaka, muduka se sega ni vakadonuya o Paralimedi na veika e vakatututaki me qaravi kina na leqa tubukoso.

Ena Yavunivakavulewa ni 2013, e rawa vua na Prime Minister me kacivaka na ituvaki ni leqa tubukoso ena vakatutu ni Komisina ni Ovisa kei na Komada ni Mataivalu.

Na cava e bibi kina?
Na vatutuvou oqo e kena inaki me kaukauwa cake na kena dikevi kei na kena vakatautauvatataki na vakatulewa ena gauna ni leqa tubukoso.
Ena vakaitavi ruarua kina na BoseYaco kei na Palimedi, me vakadeitaki ni sega ni tiko ga vua e dua na tamata na kaukauwa ni vakatulewa.
Na taro me baleta na nomuni vakasama
1. Oni duavata beka kei na ituvatuva e vakatututaki me baleta na leqa tubukoso?
2. E sa rauta beka na veitaqomaki e vakarautaki me kua ni vakayagataki vakatani na kaukauwa oqo?
3. Na veisau cava tale oni nanuma me vakayacori?

WASE 14: NA VEIVAGALALATAKI VAKALAWA
Na cava e vakamacalataki ena wase oqo?
Na wase oqo e maroroya tiko na veitaqomaki vakalawa, se immunity, ka sa tiko ena noda Yavunivakavulewa ena vuqa na yabaki.
Na veitaqomaki oqo e baleta na lawa e tarova na kena rawa ni vakayacori eso na veibeitaki vakalawa me vaka e vakarautaka na Yavunivakavulewa.
E vakatututaki me rawa ni veisautaki na wase oqo ena gauna mai muri, ia ena gadrevi me levu sara na veitokoni me vakadonui kina na veisau.
Kevaka e via veisautaki na wase oqo, ena gadrevi me ra tokona e tolu na ikava, se 75 na pasede, ni lewe ni vale ruarua ni Paralimedi.
Ena Yavunivakavulewa ni 2013, e vakatabui na kena veisautaki na wase oqo.

Na cava e bibi kina?
Na kena inaki me maroroi na tudei kei na matata ni lawa, ka me tu talega e dua na sala vakalawa me rawa ni railesuvi kina na veitaqomaki oqo ena gauna mai muri.
Na Mataveilewai Cecere Duadua e Viti, sa vakadinadinataka walega oqo ni sa vakayagataki tu ena vuqa na yabaki na ituvatuva ni noda Yavunivakavulewa, oka kina na wase ni veitaqomaki vakalawa.
Era sa vakararavi kina na lewenivanua, na bisinisi kei na veitabana vakamatanitu.
Na wase oqo e saga talega me vukea na noda vanua me toso ki liu ena sautu, veisaututaki kei na bula vinaka.

Na taro me baleta na nomuni rai?
1. Oni duavata beka me maroroi tiko na veitaqomaki vakalawa oqo?
2. Oni duavata beka kei na ivakarau e vakatututaki me rawa ni veisautaki kina na wase oqo?
3. Na veisau cava tale oni nanuma me vakayacori?

WASE 15: NA VEISAU NI YAVUNIVAKAVULEWA

Na cava e vakamacalataki ena wase oqo?
Na wase oqo e vakamacalataka na sala me rawa ni veisautaki kina na Yavunivakavulewa ena gauna mai muri.
E vakatututaki ni levu na veisau ni Yavunivakavulewa ena gadrevi me ra tokona e rua na ikatolu ni lewe ni House of Representatives kei na Senate.
Ia, eso na wase ni Yavunivakavulewa ena taqomaki vakaukauwa cake.
Me kena ivakaraitaki:
- Na Wase ni Veivagalalataki vakalawa: Ena gadrevi me ra tokona e tolu na ikava ni lewe ni vale ruarua ni Palimedi kevaka e via veisautaki.
- Na Bose Levu Vakaturaga: Ena gadrevi talega na ve itokoni ni lewe ni Senate e 9 se sivia, mai vei ira na 14 era digitaki mai na Bose Levu Vakaturaga.
- Na Wase e baleti Rotuma: Ena gadrevi taumada me ra vakadonuya e rua na ikatolu ni lewe ni Rotuma Island Council na veisau e baleta na wase oqo.

Na kena inaki me vakadeitaki ni veisau bibi ni Yavunivaka-

vulewa ena vakayacori ga kevaka e levu na veitokoni.

Na cava e bibi kina?

E bibi me dei ka kaukauwa na Yavunivakavulewa ni noda vanua, ia me rawa talega ni veisautaki ena gauna e gadrevi kina.

Na wase oqo e kena inaki me kua ni rawarawa na kena veisautaki na Yavunivakavulewa, ia me soli tiko ga na galala vei ira na kawa mai muri me ra vakavinakataka ka veisautaka ena gauna e gadrevi kina.

Na veitaqomaki vakalawa e vakuri me baleta na Immunity, na Bose Levu Vakaturaga kei Rotuma, e vakaraitaka na bibi ni veika oqo ena Yavunivakavulewa. E vakadeitaka talega ni na gadrevi na veitokoni raraba ni bera ni vakayacori e dua na veisau.

Na taro me baleta na nomuni vakasama

1. E veiganiti beka na veika e gadrevi me rawa ni veisau taki kina na Yavunivakavulewa?
2. E dodonu beka me vakaukauwataki tale na kena taqo maki eso na wase ni Yavunivakavulewa?
3. Na cava tale oni nanuma me vakavinakataki?

WASE 16: NA VEISOSOMITAKI KEI NA TEKIVU NI VAKAYAGATAKI NI YAVUNIVAKAVULEWA VOU

Na cava e vakamacalataki ena wase oqo?

Na wase oqo e vakamacalataka na sala ena veisau kina o Viti mai na Yavunivakavulewa ni 2013 ki na Yavunivakavulewa vou e vakatututaki, kevaka e vakadonui.

Na veisautaki ni Yavunivakavulewa e dua na cakacaka levu ka bibi ena noda vanua.

E dodonu me tuvani ka qaravi vakavinaka na veisau oqo, me rawa ni tomani tiko ga na veiqaravi vakamatanitu, na nodra cakacaka na veitabana vakamatanitu, na veilewai, na kena vakayagataki na lawa kei na nodra taqomaki na dodonu ni lewenivanua, ka me kua ni dua na kena vakaleqai.

E vakatututaki ena wase oqo me tekivu vakayagataki na Yavunivakavulewa vou ena ika 31 ni Maji, 2028.

E vakarautaka talega e dua na ituvatuva matailalai me baleta na nodra tauyavutaki na veitabana vou e vakarautaki ena Yavunivakavulewa, oka kina na Senate kei na so tale na veitabana vakamatanitu.

Na wase oqo e vakadeitaka talega ni na tomani tiko na veika oqo:

- Na lawa kece e sa tu rawa ena vakayagataki tikoga, vakavo ke sa veisautaki se bokoci.
- Na veivalenivolavola vakamatanitu era sa tu rawa ena tomana tiko na nodra veiqaravi.
- Na veitabana vakamatanitu ena tomana tiko na nodra cakacaka.
- Na veiqaravi ni Matanitu vei ira na lewenivanua ena tomani tiko.
- Na nodra dodonu kei na nodra itavi vakalawa na le wenivanua ena taqomaki tikoga.
- Na kisi era sa rogoci tiko ena mataveilewai ena tomani tiko, ka sega ni vakataotaki.
- Na kena qaravi na ilavo ni Matanitu kei na cakacaka vakamatanitu ena tomani tiko me vaka e dau vakay acori.

Na wase oqo e solia talega vua na Matanitu na itavi me tuvanaka, qarava ka raica na kena vakayagataki na Yavunivakavulewa vou, me vakadeitaki ni na qaravi vakavinaka na veisau.

Kena itinitini, na wase oqo e vakarautaka me bokoci na Yavunivakavulewa ni 2013 kei na lawa ni Tabana ni Valuti ni Cakacaka vakabutobuto ni 2007, ena gauna sa tekivu vakayagataki kina na Yavunivakavulewa vou.

Ulutaga	Yavunivakavulewa ni 2013	Yavunivakavulewa Vakatututaki
Noda iVakatakilakila Vakamatanitu	E vakatokai ira na itaukei ni vanua me iTaukei, ka ra vakatokai na lewenivanua kece me Fijians.	E vakatokai ira na itaukei ni vanua me itaukeinivanua o Viti ena Yavunivakavulewa, ia na yaca Fijian e tiko ga me yaca ni lewenivanua raraba.
Lotu Vakarisito kei na iTovo ni Vuvale	E sega ni vakadinadinataki vakatabakidua ena Yavunivakavulewa na Lotu Vakarisito kei na itovo ni vuvale me yavu bibi ni noda vanua.	E vakadinadinataka na Lotu Vakarisito kei na itovo ni vuvale me yavu bibi, ia e maroroi tikoga na galala ni vakabauta kei na kena tawasei na Lotu mai na Matanitu.
Dodonu ni Tamata	E rawa ni vakaiyalayalataki na dodonu ni tamata ena so na ivakarau e vakarautaka na Yavunivakavulewa.	E vakamatatataka ni kevaka e gadrevi me vakaiyalayala na dodonu ni tamata, me yavutaki ena lawa, me veiganiti, ka me rawa ni vakadonui ena dua na matanitu e muria na ivakarau ni bula galala ni veiliutaki.
Dodonu ni Gone	E taqomaki na dodonu ni gone ena lawa raraba ni Yavunivakavulewa.	E vakaukauwataki na nodra taqomaki na gone, ka vakadeitaki ni nodra vinaka kei na nodra gagadre na gone me dau vakaliuci. E vakamatatataka talega ni nodra vakadodonutaki na gone me yavutaki ena lawa, ka me veiganiti ka kua ni sivia na kena ivakarau dodonu.
Qele kei na Veika Bula	E taqomaki na taukeni ni qele kei na dodonu vakavanua.	E dua na wase vakatabakidua e baleta na qele, na veika bula tu wavoliti keda kei na dodonu ni veimataqali ilawalawa. E okati kina na dodonu me savasava ka me bulabula na vanua eda bula kina.
Veitalanoa kei na Veiwekani kei na Lewenivanua	E sega ni vakarota vakatabakidua na Yavunivakavulewa me dau caka na veitalanoa kei na lewenivanua, se me kerei taumada na nodra veivakadonui ni oti na nodra vakamacalataki vinaka na ka e nakiti me vakayacori.	E gadrevi me dau caka na veitalanoa kei ira na lewenivanua. Ena cakacaka lelevu, me soli taumada na itukutuku matata, ka me ra galala na lewenivanua me ra vakadonuya se sega ni vakadonuya na cakacaka e nakiti.
Palimedi	E dua ga na vale ni Palimedi, ka lewe 55.	E vakalesui tale na Palimedi e rua na kena vale: na Palimedi me lewe 55, kei na Seneti me lewe 23.
iVakarau ni Veidigidigi	E vakayagataki na ivakarau ni veidigidigi e dua ga kina na yasana ni veidigidigi ena vanua taucoko.	E vakatututaki na Mixed Member Proportional (MMP), ka ra na digitaki kina eso na mata ena veiyasana ni veidigidigi, kei na so tale mai na nodra ituvatuva na veipati vakapolitiki.
O Ira na Matavakaturi Era Sega ni Lewe ni dua na Pati	E sega ni vakarautaki na ivakarau vata oqo me ra veidigidigi kina na matavakaturi era sega ni lewe ni dua na pati.	E rawa vei ira na matavakaturi era sega ni lewe ni dua na isoqosoqo vakapolitiki me ra veidigidigi ena nodra yasana ni veidigidigi.
Mata ni Veiyanuyanu	E sega ni dua na yasana ni veidigidigi vakatabakidua me baleti ira na veiyanuyanu.	E vakarautaki na yasana ni veidigidigi vakatabakidua me baleti Rotuma, Yasawa, Kadavu, Lomaiviti kei Lau.
Vukevuke ni Peresitedi	E sega ni tiko na itutu ni Vukevuke ni Peresitedi.	E vakalesui tale mai na itutu ni Vukevuke ni Peresitedi.
Peresitedi	E digitaki na Peresitedi ena veivakadonui ni Palimedi.	Ena digitaki na Peresitedi mai na Bose Levu Vakaturaga, ni oti na veivosaki kei na Paraiminisita.
Prime Minister	E sega ni vakaiyalayalataki na levu ni gauna e rawa ni taura tiko kina na itutu.	E sega talega ni vakaiyalayalataki na levu ni gauna e rawa ni taura tiko kina na itutu ni Paraiminisita
Yabaki ni Nodra Vakacegu na Turaganilewa	E duidui na yabaki ni nodra vakacegu na Turaganilewa era lewenivanua e Viti kei ira era sega ni lewenivanua e Viti.	Ena tautauvata na yabaki ni nodra vakacegu na Turaganilewa kece.
Mataveilewai ni Mataivalu	E sega ni dua na Mataveilewai ni Mataivalu.	E vakatututaki me tauyavutaki e dua na Mataveilewai ni Mataivalu, me rogoci kina na cala e baleta na mataivalu.
Nodra Digitaki na Vakailesilesi Vakamatanitu	E gadrevi na veivakadonui vakapolitiki ena so na nodra digitaki na vakailesilesi vakamatanitu.	E vakabibitaki na veivosaki kei na nodra digitaki na ivakailesilesi ena yavu ni nodra kila-ka, maqosa kei na veika era rawa ni cakava.
Bose Levu Vakaturaga	E sega ni vakadinadinataki na Bose Levu Vakaturaga ena Yavunivakavulewa.	E vakalesui tale na kena vakadinadinataki na Bose Levu Vakaturaga ena Yavunivakavulewa, ka soli vua eso na itavi bibi vakalawa.
Rotuma	E vakadinadinataki raraba na nodra ivakatakilakila na kai Rotuma.	E dua na wase vakatabakidua e baleta na taqomaki ni nodra ivakatakilakila, itovo vakavanua kei na nodra matataki na kai Rotuma.
Matabose ni Isau kei na Veika Era Ciqoma na Vakailesilesi	E sega ni dua na Komisini vakataki koya e vakarautaki ena Yavunivakavulewa me qarava na veika oqo.	E tauyavutaki e dua na Salaries and Benefits Commission me railesuva na nodra isau kei na veika tale eso era ciqoma na vakailesilesi vakamatanitu era vakatabakiduataki.
iVakarau Dodonu ni Veiqaravi	E tiko kina na ivakamacala matailalai cake me baleta na ivakarau ni veiqaravi ena Yavunivakavulewa.	E vakabibitaki na yavu ni veiqaravi dodonu ena Yavunivakavulewa, ka na vakarautaki na kena lawa matailalai tale eso.
Ombudsman	E sega ni dua na Valenivolavola ni Ombudsman.	E vakalesui tale na Ombudsman me dua na tabana e tu vakataki koya, me vukea na kena dikevi na veiqaravi vakamatanitu kei na nodra saumitaro na ivakailesilesi.
FICAC	E vakadinadinataki ena Yavunivakavulewa na tabana e qarava na valuti ni cakacaka vakabutobuto, se FICAC.	E kau tani na FICAC mai na ituvatuva ni Yavunivakavulewa. Na kena itavi ena soli se vakalesui ki na Ovisa kei na Daireketa ni Tabana ni Veibeitaki ni Matanitu(DPP).
Kaukauwa ena Gauna ni Leqa Tubukoso	E duatani na ivakarau ni kena kacivaki na leqa tubukoso, ka vakaitavi kina na Paraiminisita kei na veitabana ni veitaqomaki.	Ena kacivaka na Boseyaco na leqa tubukoso ena vakatutu ni Matabose ni Veitaqomaki se National Security Council, ka na kaukauwa cake na itavi ni Palimedi ena kena dikevi na vakatulewa.
Veitaqomaki Mai na Veibeitaki Vakalawa (Immunity)	E sega ni rawa ni veisautaki na lawa ni veitaqomaki vakalawa.	E maroroi tiko na veitaqomaki vakalawa, ia e rawa ni veisautaki ena dua na ivakarau vakalawa vakatabakidua ka gadrevi kina na veitokoni levu.
Veisautaki ni Yavunivakavulewa	E gadrevi na veitokoni levu ena Palimedi kei na veidigidigi raraba ni lewenivanua, se referendum, me rawa ni veisautaki na Yavunivakavulewa.	Ena gadrevi na veitokoni ni rua na ikatolu ni lewe ni valeni bose ruarua ena levu ni veisau, kei na so na lawa vakatabakidua me baleta na Veivagalalataki vakalawa se Immunity, Bose Levu Vakaturaga kei Rotuma.
Tekivu ni Yavunivakavulewa vou kei na gauna ni veisau	E sega ni tiko kina na ituvatuva ni veisau ki na dua tale na Yavunivakavulewa vou.	E vakarautaki e dua na ituvatuva matailalai me baleta na kena veisau mai na Yavunivakavulewa ni 2013 ki na Yavunivakavulewa vou.